

УДК 81-13: 82-3

ПРИРОДА ТА РОЗВИТОК РИТМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ (НА МАТЕРІАЛІ “БЛАКИТНОГО РОМАНУ” ГНАТА МИХАЙЛИЧЕНКА)

Юлія ТРИФОНОВА

*Бердянський державний педагогічний університет,
кафедра загального мовознавства та слов'янської філології,
вул. Горького, 18, Бердянськ, Запорізька обл., Україна, 71100,
e-mail: yul4ik21@rambler.ru*

Стаття присвячена вивченню ритму від античності до сучасності та особливостям використання ритму у прозових творах. Проаналізовано світосприйняття автора за допомогою ритмічних засобів виразності у тексті.

Ключові слова: ритм, ритмізована проза, орнаментальна проза.

Актуальність дослідження зумовлена загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень, спрямованою на опрацювання когнітивного напрямку, при якому аналіз прози повинен враховувати не лише всі аспекти механізму виникнення тексту, а й ті фактори, які впливають на його сприйняття та розуміння, у тому числі – особливості ритму.

Своєрідною формою художнього мовлення, що поєднує в собі характерні риси прози та поезії, є поетичне мовлення, або поезія в прозі [9, с. 14]. На відміну від власне вірша, поезія у прозі спирається на чергування довгих та коротких відрізків ритмізованого тексту, тяжіє до фонетичної впорядкованості та регулятивності мовлення. Як зазначає М. М. Гіршман, у прозі ритм – це підсумок, результат мовленнєвого розгортання, а передумови і початкові положення цього підсумку не мають певного мовленнєвого вираження. У прозі єдність викристалізовується із множинності, у віршах, навпаки, множинність розвивається із ясно декларованої і безпосередньо вираженої єдності [1, с. 177]. Поезія у прозі має такі жанрові ознаки: невеликий обсяг, особливий тип структури художнього образу, що будується на ліричному переживанні, безсюжетна композиція, підвищена емоційність художньо-стильових засобів, тенденція до ритмічної та фонетичної впорядкованості [9, с. 14].

Об'єктом дослідження є ритмічна парадигма у творі Гната Михайличенка “Блакитний роман”.

Предметом нашої розвідки є специфіка вербалізації ритму у досліджуваному творі.

Мета статті – визначити природу та розвиток ритмічної парадигми прозових творів.

Окреслені об'єкт, предмет та мета дослідження передбачають вирішення таких **завдань**:

- а) визначити природу ритму;
- б) розглянути тенденції вивчення ритмічної парадигми в синхронії.

Питання про ритм перебуває у полі зору вчених ще з часів античності.

Ритм у художньому тексті пронизує майже всі рівні твору і знаходить своє матеріальне вираження у кожному з них за допомогою різних мовних засобів. “Коли рух, котрий відчувається нами, такий, що розпадається на дрібні частинки, це називається ритмом” [цит. за: 3, с. 359]. Таке визначення ритму дав еллінський філософ Аристоксен. Ритм може виступати у чергуванні більш чи менш образно насичених уривків твору, у повторах та контрастах тих чи інших тем, мотивів, образів та ситуацій.

На ранніх етапах розвитку літератури прозові твори найчастіше були віршованими і сприймалися як своєрідне відгалуження поезії. Тому в античних творах зустрічаємо приклади ритмічної прози. Ціцерон писав: “проза, якщо вона хоче бути художньою, повинна бути ритмічною” [цит. за: 2]. На цьому також наголошував Аристотель: “стиль без ритму має незавершений вигляд, йому треба надати завершеності” [цит. за: 2]. Згідно з античною теорією, ритм фомувався за рахунок довгих і коротких складів.

Яскравим прикладом античної ритмічної прози є “Дафніс і Хлоя” Лонга. Речення у творі чітко розпадаються на окремі музичні словосполучення, складнопідрядні речення складаються з ряду ритмічних речень: “*в нос ему скоро ударил не слишком приятный запах дельфина, который был выброшен бурей на берег и гнил; и этот-то запах противный ему послужил провожатым*” [5], “*Отсюда была хорошо равнина видна, и можно было разглядеть пастухов, пасущих стада*” [5]. Автор за допомогою ритму звертає увагу реципієнта на чародійну красу природи та закохану пару, яка є невід’ємною частиною природи і змушує нас насолоджуватися цією красою. Речення у творі мають симетричну будову: фраза складається з трьох речень. Завдяки цьому прийому проза має звучання вірша: “*То было начало весны, и все цветы расцвели – в лесах, в лугах, на горах*” [5], “*Дафнис и Хлоя, юные, нежные, стали сами подражать тому, что слышали, тому, что видели: слыша пение птиц, сами пели; глядя, как прыгают овцы, и сами легко скакали; пчелам подражая, цветы собирали и на грудь за одежду себе их кидали или, веночки сплетая, их нимфам в дар посвящали*” [5].

Таким чином, в античності ритм прози виконував суто естетичну функцію.

Продовжує свій розвиток ритм прози і у середньовічну епоху, коли ядром світогляду виступала віра. Прикладом є “Моління” Данила Заточника – це своєрідне послання князю, у якому автор постійно закликає до щедрості князя та благає про милостиню. Ритм твориться за допомогою лексичних повторів “*Не имей себе двора близ царева двора и не дръжи села близ княжа села*” [7] та подібних закінчень (гомеотелевтон): “*Лепше слышати прение умных, нижели наказания безумных*” [7], “*Птица бо радуется весни, а младенецъ матери*” [7]. Таким чином, ритмічна організація твору має повчальний характер, на що автор звертає особливу увагу читача.

В епоху Відродження, свідомо відштовхуючись від поезії, проза починає формуватися як незалежна форма мистецтва слова. А з доби Просвітництва проза посідає провідну роль у літературі.

У цей період провідними є такі жанри, як: роман, повість, новела. На ритмічній прозі цих періодів увага не акцентується.

Нових обертів набуває ритмічна проза в епоху модернізму. Зокрема, ритм існує в орнаментальній прозі – “одна з літературно-художніх течій та один з різновидів словесного мистецтва, що поєднує в собі прийоми епічного та ліричного зображення” [8, с. 29], “різновид прози з системою насиченої образності, що створює особливий тип художнього мислення” [8, с. 31].

Л. Новіков, Н. Кожевнікова, Г. Бахматова, М. Яремкович, О. Корнієнко, В. Шмід виділяють наступні *типологічні риси орнаментальної прози*: мозаїчність композиції та багатотематичність творів, екскурси в минуле, ліричні відступи, багата символіка; відсутність меж між реальним та ірреальним світами; лейтмотивність, контрастність, обрамлення; образність мови, багатозначність слів; фонетична інструментовка; тяжіння до мовної ритмізації; відхилення оповіді від основної сюжетної лінії; ускладнення синтаксису (використання неповних речень, стиків, анафор, епіфор, неправильного порядку слів у реченні, повторів); насиченість тропами (поширені порівняння, гіперболи, антитези, метафори, постійні епітети), стилістичними фігурами.

Проаналізуємо ритмічну парадигму на матеріалі “Блакитного роману” Г. Михайличенка. Так, у творі наявний: *композиційний ритм*, який базується на фрагментарності, монтажності структури, чергуванні сцен, мікросюжетів, описів, ліричних відступів; *ритм топосів* – специфіка твору обумовлює особливості функціонування простору, в якому мозаїчно поєднані Єгипет і революційне велике місто, садок коло хати, дача, ліс; *пульсація часових* (минуле, теперішнє і майбутнє у творі) та *стилістичних пластів* (чергування розмовного та художнього стилів).

Наявність лексичних повторів у “Блакитному романі” Г. Михайличенка зустрічається як в малих синтаксичних періодах, так і у великих: “Не через те не кохала, *що не могла кохати*, а через те, *що не могла кохати* одного” [6, с. 131], “З полегшенням зітхнув: відтепер Ти будеш *свобідним. Порожнім*” [6, с. 146].

З фонетичної точки зору ритм твору реалізується за допомогою алітерацій та асонансів: “Ти не кохав Іни, і ніхто не покохав її. Її всі любили за те, що вона їх любить. Іна була закохана у багатьох, але нікого не кохала. Не через те не кохала, що не могла кохати, а через те, що не могла кохати одного. Іна кохала зразу всіх, але Тебе – надмірно. Її душа була необмеженою до кохання і до віддання себе в офіру загалом” [6, с. 131].

У наведеному уривку алітераційний орнамент вибудовується на рядах [н] (даний звук трапляється 21 раз) та [х] (13 випадків). При цьому помітні своєрідні посилення “малих” алітераційних рядів: [к] – “Ти не кохав Іни, і ніхто не покохав її” [6, с. 131]; [л] – “Іна кохала зразу всіх, але Тебе – надмірно” [6, с. 131].

Асонансна “партитура” аналізованого фрагменту дає наступну картину: [а] (30 випадків), [о] (29 випадків), [е] (23 випадки). Але, так як і в алітераціях,

спостерігається посилення “малого” асонансного ряду, в даному випадку це [i] – “її душа була необмеженою до кохання і до віддання себе в офіру загалові” [6, с. 131].

Ритм “Блакитного роману” базується також на:

– розробці **внутрішніх рим**, презентуючи **клаузульний ритм**: “не знала, але відчувала” [6, с. 129], “тримала – зазірала” [6, с. 148], “кохаєш – пам’ятаєш” [6, с. 148], “палала, грала червона заграва” [6, с. 139], – жіночі клаузули, “ефір – твір” [6, с. 132], “приніс – Іріс” [6, с. 132] – чоловічі клаузули;

– повторі слова / групи слів, а саме: **анафора** (А..., А...): “В твоїй душі була блакить стоячих вод, оздоблених блідо-зеленою ряскою. В твоїй душі була блакить безмежних глибин холодних океанів... В твоїй душі була блакить одвічної порожнечі” [6, с. 129]; “Ти не міг зрозуміти. Ти не міг заспокоїтися” [6, с. 144]; **епіфора** (...А, ...А): “Вперше за давній час Твій погляд зустрівся із чужим. Чи ж із чужим?” [6, с. 134].

За граматичними ознаками ритм може бути реалізований завдяки фігурам “додавання”, а саме: парегменон, гомойарктон, поліптотон:

– **парегменон** – нагнітання одного і того ж слова з різними префіксами: “розплющив... заплющив” [6, с. 132].

– **гомойарктон** – “згущення” слів з однаковими префіксами: “Я прийшов..., приніс” [6, с. 132], “полетить, повисне” [6, с. 132], “віддався... не відповідав” [6, с. 134].

– **поліптотон** – використання декількох відмінків одного слова в рамках фразової єдності: “Тоді Ти спокійно одягся: щось нагадала собою стороннє для Тебе” [6, с. 141].

Таким чином, використання граматично підпорядкованих фрагментів не тільки підсилює ритмічно-образну систему твору, а й сприяє його мелодичності.

Відчуття ритму нерідко виникає під час переходу від звичайної оповіді – до метризованої, що відтіняє напружену ситуацію, переломні моменти в розвитку дії. Чергування звичайних та метрично організованих частин є важливою композиційною та зображальною особливістю “Блакитного роману” Г. Михайличенка. Наведемо приклади: “Палала, грала червона заграва” [6, с. 146] (U-/U-/). У цьому випадку простежується двоскладова стопа (хорей). У творі використовується і трискладова метризація (амфібрахій): “Попереду в Тебе життя й Чоловік, позаду ж – труп Ясі висить” [6, с. 142] (U-/U U-/U U-/U), або “В садку коло хати лишиється твоя блакитна душа сумувати” [6, с. 136] (U-/U U-/U U-/U).

Такі ритмічні ряди підкреслюють обривання лінійності, послідовності; вони націлені на лейтмотивне акцентування головного та його підсилення. Ритмічна багатоманітність, поліфонічна “дисгармонія” створюють в результаті взаємодії певних музичних настроїв, наділених глибинним поетичним та філософсько-алегоричним змістом. Отже, модерний ритм має функцію завуалювання, приховування істинного сюжету та поглядів у творі.

Таким чином, ритм – рівномірне чергування мовних, звукових, зображальних елементів у відповідній послідовності; періодичне рівномірне членування звуків, рухів, зображень за такими ознаками, як сила, тривалість тощо. Ритм властивий не

лише поетичному мовленню, він існує і в музиці, пісні, танці, семіотиці, філософії, космології; також ритм може існувати у прозових текстах.

Отже, у залежності від соціальних умов та світосприйняття автора ритм у прозовому творі виконував естетичну, повчальну та функцію завуалювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гиршман М. М.* Ритм художественной прозы / М. М. Гиршман. – М. : Сов. писатель, 1982. – 367 с.
2. *Кожин В.* Происхождение романа: о ритме прозы [Електронний ресурс] / В. Кожин. – Режим доступу: <http://svr-lit.niv.ru/svr-lit/kozhinovhtm>.
3. *Крупа М.* Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
5. *Лонг.* Дафнис и Хлоя : отрывки / Лонг ; пер. С. П. Кондратьева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/POEEAST/LONG/long1_1.txt.
6. *Михайличенко Г.* Блакитний роман / Г. Михайличенко // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : у 4-х книгах. – К. : Рось, 1996. – Книга четверта. – С. 129–150.
7. Моление Даниила Заточника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old-russian.chat.ru/14zatoch.htm>.
8. *Новиков Л. А.* Стилистика орнаментальной прозы Андрея Белого / Л. А. Новиков. – М. : Наука, 1990. – 181 с.
9. *Семенюк Г. Ф.* Версифікація: теорія і практика віршування : навчальний посібник / Г. Ф. Семенюк, А. Б. Гуляк, О. Є. Бондарева. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 285 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**THE NATURE AND THE DEVELOPMENT RHYTHMIC PARADIGM
(ON THE MATERIAL OF “BLAKYTNYY ROMAN” (“BLUE NOVEL”)
BY HNAT MYKHAYLYCHENKO)**

Julia TRIFONOVA

*Berdyansk State Pedagogical University,
Cathedra of General Linguistics and Slavic Languages,
st. Gorky, 18, Berdyansk, Zaporizhzhya, Ukraine, 71100,
e-mail: yul4ik@rambler.ru*

The article devoted to industry rhythm from antiquity to modernity and characteristics using rhythm in prose; to show worldview of author by means of rhythmic methods of expression in prose text.

Key words: rhythm, rhythmic prose, ornamental prose.

**ПРИРОДА И РАЗВИТИЕ РИТМИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ
(НА МАТЕРИАЛЕ “БЛАКИТНОГО РОМАНА”
ГНАТА МИХАЙЛИЧЕНКО)**

Юлия ТРИФОНОВА

*Бердянський державний педагогічний університет,
кафедра загального мовознавства і слов'янської філології,
ул. Горького, 18, Бердянськ, Запорізька обл., Україна, 71100,
e-mail: yul4ik21@rambler.ru*

Статья посвящена изучению ритма от античности до современности и особенностям использования ритма в прозаических произведениях; показ мировосприятия автора при помощи ритмических способов выражения в прозаическом тексте.

Ключевые слова: ритм, ритмическая проза, орнаментальная проза.